

Godišnjak, Year XXIII, No. 23 (2024), pp. 61–74.

DOI 10.7251/CPBFSVO2423061S

Saša Šoljević

University of East Sarajevo, Faculty of Orthodox Theology „Saint Basil of Ostrog“,
Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina

asoljevic@gmail.com

The Orthodox Diaspora Issue

Summary: The issue of the Orthodox diaspora is more current than before. The Patriarchate of Constantinople wants to subjugate the entire diaspora. Imposing the teaching that the church mission belongs only to the Church of Constantinople is not justified, because the mission is the right of every local Church. The existence of jurisdictions in the diaspora related to their home churches is a reality, although the answers offered are not final. It would be desirable for local autocephalous churches with a single jurisdiction to be created in the diaspora in the future, based on the territorial principle of organization. Also, the claims of the Patriarchate of Constantinople that it has the right to establish an exarchate or a Stauropegion on other people's canonical territories are not acceptable. Attempts to transform the Patriarch of Constantinople from "primus inter pares" to "primus sine paribus" are evident. The current theology of the Church of Constantinople is an attempt to impose new interpretations of church canons on Orthodoxy, for church law to be based on authority, and not on the primacy of the honor of the Constantinople Cathedral, even though the Patriarch of Constantinople has no jurisdiction in other independent local Orthodox churches nor does he have the right to subjugate the Orthodox diaspora or to receive appeals from other local churches, because in the Orthodox Church there is no service of a "universal" bishop, as a "vicar" of Christ. Of course, it is not appropriate to deny the primacy of the Patriarchate of Constantinople, the fact that the mentioned Church belongs to the first place in the diptych of Orthodox churches, but neither is a maximalist interpretation of the role and honor of Constantinople in the Orthodox world. Imposing the teaching that the mission belongs only to the Constantinople Cathedral is not justified, because the mission is the right of every local church, and the Russian Church has had the most success in missionary work in recent centuries. For the Orthodox diaspora, it is still the best way to stay connected to their mother Church and country.

Key words: Orthodox diaspora, Stauropegion, Exarchates, Patriarchate of Constantinople, American Metropolis, territorial principle of organization, national principle of organization.

© 2024 by author

Licensee: *Godišnjak*, journal of Faculty of Orthodox Theology „Saint Basil of Ostrog“

This article is licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)

Питање православне дијаспоре

Апстракт: Питање православне дијаспоре актуелније је него раније. Цариградска патријаршија развија ангажовану теологију, желећи да потчини целокупну дијаспору. Наметање учења да мисија припада само Цариградској цркви није оправдано, јер је мисија право сваке помесне Цркве. Постојање јурисдикција у дијаспори везаних за своје матичне цркве је реалност, мада понуђени одговори нису коначни. Било би пожељно да у дијаспори у будућности буду створене помесне аутокефалне цркве са јединственом јурисдикцијом, на основу територијалног принципа организације. Такође нису прихватљиве тврдње Цариградске патријаршије да има право да оснива егзархате и ставропигије на туђим канонским територијама. Очигледни су покушаји да цариградски патријарх буде трансформисан од „првог међу једнаким“ у „првог без једнаких“. Поступци Цариграда не доприносе црквеној саборности и сарадњи православних у дијаспори.

Кључне речи: Православна дијаспора, ставропигија, егзархати, Цариградска патријаршија, Америчка митрополија, територијални принцип организовања, национални принцип организовања, Украјина.

Појам дијаспоре

У 20. веку израз дијаспора је у канонском праву добио значење које је специфичније него раније, означавајући целокупност православних општина различитих помесних цркава у Западној Европи и на северноамеричком континенту. Општине не обухватају само исељенике из православних земаља и њихове потомке него и православљу присаједињене инославне хришћане. Имајући у виду простирање црквених општина дијаспоре ван граница помесних цркава, у дијаспори није могуће строго сачувати територијални принцип канонског устројства Цркве, па на једној територији постоји измешаност црквених јурисдикција, као и епархије више помесних цркава (Џипин 2012, 380). Црква има мисионарску природу, њен циљ је спасење света, па дијаспору треба да посматрамо као мисионарска подручја и да у складу с тим примењујемо црквену икономију. Израз помесна црква у раном историјском периоду означавао је Цркву дотичног места – града, области, земље, без обзира на етнички састав или на број верника. Свака епархија сматрана је пуном Црквом и свака је називана католичанском Црквом, која је у евхаристијском општењу са другим црквама. Дакле, католичност није

* asoljevic@gmail.com

било могуће замислити ван оквира локалне Цркве, која је пројава Цркве Христове (Јевтић 1996, 155–156).

Чињеницу да у дијаспори постоји измешаност више црквених јурисдикција прихватиле су помесне цркве због мисијског карактера тих подручја, и како је закључио епископ Атанасије Јевтић, тај свеpravославни консензус треба поштовати. Зато све православне цркве на дијаспору примењују широку црквену икономију, али су свесне да такво стање не треба да остане трајна канонска структура Цркве (Јевтић 1996, 158). Пожељно је да буде успостављен систем заснован на принципу 8. канона Првог васељенског сабора да у једном граду не могу бити два епископа (Свештени канони Цркве 2005, 72–73). Еклесиолошки гледано, циљ је да у дијаспори у будућности буду створене помесне аутокефалне цркве са јединственом јурисдикцијом, на основу територијалног принципа, иако у актуелном историјском тренутку за то не постоји сагласност међу постојећим јурисдикцијама.

Московски патријарх Алексије Први је 1970. године издао Томос, којим је дата аутокефалија Америчкој митрополији. Ова црквена заједница развијала се почевши од постављања руског епископа острва Кодијак 1799. године, потом је половином 19. века основан Викаријат Руске цркве са средиштем у Ситки на Аљаски. Године 1870. (после продаје Аљаске Сједињеним Америчким Државама) основана је Епископија Алеутских острва и Аљаске, која је имала вишенационални и вишејезички карактер. На самом крају 19. века појављују се тенденције православних дијаспора у Северној Америци да ослабе повезаност са матичним помесним црквама. После Првог светског рата помесне цркве оснивају епархије на северноамеричком континенту – Грци Архиепископију за Северну и Јужну Америку под цариградском јурисдикцијом, Антиохијска црква такође Архиепископију, затим Српска, Румунска и Бугарска црква стварају епископије. Надлежност над Северном Америком припадала је Руској цркви, а од 1924. године поменуте територије биле су практично независне од Москве, што је Московска патријаршија званично признала поменуте 1970. године (Мајендорф 1998, 210).

Деловање свих православних као једне Цркве предуслов је православног сведочења у Америци, а православна мисија захтева истински католичански живот Цркве. Ипак, цркве грчког језика – Цариградска, Александријска, Јерусалимска и Атинска, нису прихватиле америчку аутокефалију из 1970. године и процес обједињавања, а канонска расправа поводом овог питања дотакла је саму природу начела православних канона, значаја православног присуства у новом свету и улоге Цариграда као „прве“ патријаршије међу једнакима (Мајендорф 1998, 211). Аутокефалију Америчке митрополије из 1970. године Александар Шмеман је формулисао као „повратак суштинској еклесиологији, самим њеним коријенима, оним основним нормама и претпоставкама којима се Црква увијек враћала када би се нашла у новом положају у овом свијету, чије обличје пролази“ (Шмеман 2012, 14). Велики сабор Православне цркве, одржан на Криту 2016. године, препоручио је у Документу о православној дијаспори „да до стицања одговарајућих услова на тим просторима буде примењено прелазно решење у виду епископских сабрања свих канонски признатих епископа, који

укључивањем у ову институцију неће престати да припадају својим канонским јурисдикцијама, нити ће престати да делују у оквиру њих“ (Велики и Свети Сабор Православне Цркве 2016, 23).

Ангажована теологија Цариградске патријаршије

Истакнути каноничар Цариградске патријаршије презвитер Власије Фидас пише да Православна црква увек остаје верна еклесиологији помесне Цркве, из које произилази свест о пуноћи духовног живота и сигурности божанске евхаристије служене у свакој помесној Цркви, као и саборност помесних цркава у њиховом међусобном односу (Фидас 2018, 76). Дакле, јасно је да свака локална Црква у себи возглављује спасење и Саборно-католичанску цркву у простору и времену.

Ипак, Власије Фидас као представник ангажоване теологије Цариградске патријаршије тврди да неканонска примена институције црквене аутокефалије код народа Источне Европе подређује помесне цркве властима лаичке државе, која спречава њихово друштвено деловање. Такође и лаички етатизам, пореклом са Запада, „подгрева сепаратистичке и самовољне тенденције помесних цркава у односу на Васељенски престо. Држава, на агресиван начин, тј. силом намеће административну независност свакој помесној цркви, да би је заробила у загушујуће границе државног контролисања (...)“ (Фидас 2018, 78). Цитирани каноничар, позивајући се на Цариградски сабор одржан 1872. године и изречену осуду етнофилетизма, тачније осуду стварања раскола у Цркви на националној основи, повезује тежње балканских народа у 19. и 20. веку да добију аутокефалију са национализмом и етнофилетизмом и са „другим штетним фантазијама“ (Фидас 2018, 78). Питамо се, зар неканонским деловањем и давањем Томоса о аутокефалији двома расколничким фракцијама у Украјини 2019. године, чији су предводници већ рашчињени и анатемисани и проглашењем тзв. „Православне цркве Украјине“ Цариградска патријаршија није подржала најрадикалнију и најдеструктивнију форму етнофилетизма (тачније, нови идентитет наметан државним декретима), наметану од антицрквених и прозападних власти, те бивше совјетске републике, тврдећи да је Кијев увек остао под покровом Васељенског патријарха?

Поменути Томосом није смирена и уређена црквена ситуација у Украјини, мешање Цариграда одбацила је већина православних верника у тој држави, дакле није створена нова јединствена помесна Црква, две расколничке фракције које чине тзв. „Православну цркву Украјине“ споре се око имовинских права, интервенцију нису прихватиле ни помесне православне цркве. Уплитањем цариградског патријарха није постигнуто ништа од онога што, пишући о канонској аутокефалности, наводи Власије Фидас: да је аутокефалност у канонском предању Цркве институција у служби јединства и да не може бити примењена за задовољење циљева који нису канонски (етнофилетизам, политичке амбиције, супрематија). Такође, за аутокефалију и аутономију неопходна је сагласност катедре која има јурисдикцију, као и да проглашење аутокефалности учврсти васељенско

јединство Православне Цркве и унутрашње јединство помесне Цркве која је проглашена аутокефалном (Фидас 2001, 152–153).

Власије Фидас у духу ангажоване теологије Цариградске цркве тумачи да основа првенства Цариграда није била политичка важност престонице (Новог Рима) него искључиво црквени ауторитет части, који је Цариградска црква имала у 4. веку међу помесним црквама на Истоку (Фидас 2018, 97). Он пише, осврћући се на 3. канон Другог васељенског (Цариградског) сабора 381. године, да „реченица јер је тај град Нови Рим није употребљена да би се оправдало признање примата, јер је тај примат већ произилазио из обичајног црквеног ауторитета, који је био признат престолу Цариграда, чак и пре доношења овог канона“ (Фидас 2018, 96). Знаменити коментатори канона из 12. века: Јован Зонара, Алексије Аристин и Теодор Валсамон тумаче да су 150 отаца Другог васељенског сабора дали првенство части цариградском епископу после римског епископа, полазећи искључиво од чињенице да је то Нови Рим, град цара и сената, а то тумачење понавља и Словенска Крмчија (Правила святыхъ апостолъ съ толкованіями 1901, 75–77).

Није оправдано да савремени теолози Цариградске патријаршије правила васељенских сабора стављају у функцију аспирација поменуте Патријаршије и да их вештачки објективизују на потпуно другачију реалност и фактографију модерног света (Поповић 2002, 197). Уосталом, Власије Фидас пише да сваки црквени канон има сопствену историјску генезу, диктирану специфичним историјским узроцима и историјским животом Цркве (Фидас 2001, 28).

Епископ далматинско-истријски Никодим Милаш приметио је да оци Другог васељенског сабора, усвајајући 3. канон „не говоре о неким свештеним или црквеним повластицама цариградске катедре, на примјер о апостолском прејемству или сличном, него само о извањској, државној важности овога мјеста, које заузима цариградски епископ, јер је овај град нови Рим, и ништа више“ (Милаш 2004, 249). Оци Сабора су, признајући част цариградском епископу, имали у виду само јерархијски ред и спољни значај јерарха, а тако је било и са првенством римског епископа, јер се његова катедра налази у старој престоници Римске Империје (Милаш 2004, 249–250). Цариград је у својим најславнијим данима био прва катедра Истока по части, али није наметнуо универзалну јурисдикцију. Ако римска катедра, као прва у пентархији, није имала посебна права у управљању дијаспором, то право није могло да припада ни цариградској катедри, закључује Никодим Милаш (Милаш 2004, 396).

У својим тумачењима 28. канона Четвртог васељенског (Халкидонског) сабора, одржаног 451. године, савремени теолози Цариградске цркве занемарују речи „само митрополити Понтијске и Азијске и Тракијске провинције, а још и епископи у варварским крајевима речених провинција, да бивају хиротонисани од напред реченога најсветијег престола најсветије Цариградске Цркве“ (Свештени канони Цркве 2005, 119). Тако Власије Фидас пише да постоји дилема да ли 28. канон говори о варварима који су унутар епархија Тракије, Азије и Понта или се ради о варварима који су ван граница Византијског Царства? Слово 28. кано-

на Четвртог васељенског сабора није јасно, тврди Фидас, али је текст 2. канона Другог васељенског сабора очигледан, ради се о људима који се налазе ван административног система Римског царства. Поменути каноничар тумачи да су 2. и 3. канон Другог васељенског сабора основа 28. канона Четвртог васељенског сабора, који је прилагодио њихов садржај утврђеном обичају Цркве, оставивши изузетна јурисдикциона овлашћења за престоле који уживају право првенства по части (Фидас 2018, 103). Зато Фидас закључује:

„Једини престо, коме је, одлуком сабора, дата јурисдикција која иде ван његових строго географских граница, јесте Васељенски престо. Први престо у Православној цркви, који ужива канонско првенство по части, једнако оној (части) коју је имао престо старог Рима, јесте и једини престо коме је признато канонско право јурисдикције која се пружа изван граница његове јурисдикције“ (...). „Са друге стране, ова позиција црквене одговорности коју има искључиво васељенски престо – сачувана у Православној цркви као канонски стабилна датост, још увек је у целокупном Православљу праксис, чак и у међуправославним и међуцрквеним односима. Васељенски престо данас једини има канонско право да врши црквену јурисдикцију изван својих граница и због тога му је наметнута посебна канонска одговорност да предложи канонско решење административног проблема православне дијаспоре, поштујући, са једне стране, пастирски значај националног идентитета, а са друге стране канонско предање Православне цркве“ (Фидас 2018, 105–106).

Власије Фидас даље пише да „Канонска структура Православне цркве даје канонске критеријуме за тренутно решење еклисиолошког и националног проблема православне дијаспоре, тамо где је ослабљена административним неканонским и етнофилетистичким сукобима аутокефалних и националних православних цркава“ (Фидас 2018, 104). Поменути каноничар тврди да патријашкијски томоси прецизно изражавају аутокефалију помесне цркве, чије границе одговарају границама сваке државе, а кршење државних граница из етнофилетистичких разлога противно је одлукама васељенских сабора и црквеној пракси, која забрањује вршење црквене јурисдикције изван омеђених географских граница (Фидас 2018, 105).

Тврдње каноничара Фидаса у супротности су са коментарима поменутих Јована Зонаре, Алексија Аристина и Теодора Валсамона, који једногласно тумаче да 28. канон Халкидонског сабора прописује да цариградски епископ има право да рукополаже митрополите Понта, Азије и Тракије, као и епископе у иноплеменим народима, који живе у областима Понта, Азије и Тракије, какви су Алани и Роси; први припадају понтијској области, а други тракијској (Правила святих апостола с њиховим толкованијима 1901, 206–209). Ради се о варварским народима, који су живели на својим матичним територијама, а не у дијаспори, и њихов хришћански идентитет резултат је мисионарске делатности, нису хришћанство донели из иностранства (Тројицки 2008, 56). Дакле, јасно је да 28. канон

Халкидонског сабора Цариграду није дата јурисдикција над целокупном православном дијаспором.

Истина је да 28. канон Четвртог сабора проширује надлежност Цариградске цркве, али слична права добија и обновљена Јерусалимска црква у Светој земљи, а поменути Сабор није остале аутокефалне цркве лишио њихове мисије у дијаспори, закључује Сергије Тројицки (Тројицки 2008, 58). У савременом православном свету све патријаршије имају иста права као четири старе патријаршије које помињу канони васељенских сабора. Није канонски прихватљиво да право апелације, које је Цариградској цркви припадало у Византијском царству на подручјима под њеном јурисдикцијом, Цариград у наше време жели да примени на целокупно православље, позивајући се на 9. и 17. канон Четвртог васељенског сабора (Свештени канони Цркве, 2005, 109, 113). То не предвиђа ни Пидалион, као званични канонски зборник Цариградске цркве, у издању из 1886. године описан као „крма Саборне цркве, помоћу које Она, управљајући се, безбедно превози морнаре и путнике који су у њој, дакле свештенике и лаике, у тихо пристаниште Горњег Царства“ (Перић 1997, 65). Савремени грчки теолог Илија Пацавос, професор канонског права на Православном богословском факултету Часног крста у Бостону, такође закључује да 28. канон Четвртог васељенског сабора, што се тиче саме одлуке, ограничава себе на одређено време и место. Зато, тврди Пацавос, сваки покушај да тумачење ове одредбе означава сваког епископа дијаспоре, наилази на отпор (Пацавос 2003, 352).

Право апелације Цариградске цркве у 17. канону Четвртог васељенског сабора према Јовану Зонари не значи да цариградска катедра има неограничену јурисдикцију над митрополитима других патријаршија. Цариградски патријарх не може да подреди своме суду митрополите Сирије, Палестине, Феникије или Египта против њихове воље. Митрополити Сирије потчињени су суду антиохијског патријарха, палестински митрополити суду јерусалимског патријарха, а египатски митрополити суду александријског патријарха, од којих они примају хиротонију, пише Зонара (Правила святихъ апостољъ съ толкованіями 1901, 178). Ако би цариградски патријарх присвојио право да разматра одлуке црквених судова самосталних цркава, то би значило непоштовање канонских граница помесних цркава.

Цариградска патријаршија нашег времена такође жели да креира своје егзархате и ставропигије на туђим канонским територијама, како је наведено у Томосу о аутокефалији тзв. „Православне цркве Украјине“ из 2019. године (Даровски 2021, 57). Насупрот томе, у тумачењу 31. апостолског канона Теодор Валсамон пише да су божанственим правилима све четири области васељене подељене између пет патријарха и ниједном патријарху није дозвољено да шаље своју ставропигију у област другог патријарха, да из тога не би проистекло мешање права у црквама (Правила святихъ апостољъ съ толкованіями 1901, 57).

Власије Фидас подсећа да је формирање институције ставропигије уско повезано са развојем црквене администрације, нарочито са правом рукополагања епископа и суђења епископима. Он пише:

„У том смислу подела права рукополагања епископа и суђења епископима међу патријаршијским јурисдикцијама – изражена у помињању надлежног патријарха – навођена је против митрополита, архиепископа и епископа који су се томе супротстављали као апсолутан канонски критеријум за заснивање институције ставропигије у оквиру сваке патријаршијске јурисдикције“ (Фидас 2001, 199).

Тврдња да Цариградски престо има на основу канона васељенских сабора посебне привилегије у односу на целокупну православну дијаспору (која је у наше време све бројнија и која ће у следећим деценијама значајно расти) је нова еклисиологија Цариградске цркве, која полази од тврдње да без такве надјурисдикционе власти није могуће постићи јединство православља. Оваква ангажована теологија Цариградске цркве супротна је чињеници да су сви првојерарси аутокефалних цркава равноправни у међусобним односима. Различите титуле не означавају веће духовне дарове, јер је у Цркви хиротонија највећи дар. Не постоје виши и нижи епископи у односу на суштину Цркве, сви су једнаки по благодати. Кроз систем пентархије, цариградски патријарх имао је почасно место и првенство части (не и власти) на Истоку, јер је био епископ Новог Рима, нове престонице Империје, и то на основу 3. канона Другог васељенског сабора (Свештени канони Цркве 2005, 87). Такође, и 28. канон Четвртог васељенског сабора потврђује да у тадашњем хришћанском свету Цариград остаје други по части после Рима (Свештени канони Цркве 2005, 117–119). Дакле, положај цариградске катедре не подразумева власт над осталим јерарсима, пошто Цариградска црква има првенство части, а не власти, нема право да улази у туђе црквене области. Ако бисмо Цариграду признали право да дели остале цркве, значило би да то право признајемо и свакој другој аутокефалној цркви, што би изазвало потпуну анархију у црквеном животу (Тројицки 2011, 423).

Да је Четврти васељенски сабор Цариградској цркви заиста дао права над целокупном дијаспором, њена јурисдикција би се после тог сабора проширила на све територије ван осталих аутокефалних цркава, а у стварности је територија дијаспоре под надлежношћу Цариграда после Халкидонског сабора била мала. Такође, доказ да нико после Халкидона није имао у виду искључива права Цариграда над дијаспором јесте и Јустинијаново оснивање аутокефалне Јустинијане Приме 535. године, без икаквих протеста Цариградске цркве у погледу уређивања црквених послова код пограничних империја варварских народа (Тројицки 2008, 62–63). Најстарији сачувани спискови епархија Цариградске патријаршије показују да је власт Патријаршије само мало прелазила границе Империје и да јој је био потчињен незнатан део тадашње дијаспоре. Када је у другој половини 9. века проширена власт Цариграда над дијаспором, то се десило четири века после Четвртог васељенског сабора и није било повезано са његовим 28. правилом, истиче Сергије Тројицки (Тројицки 2008, 64).

Аспирације Цариградске патријаршије на дијаспору у 20. веку

Године 1908. склопљен је уговор између Цариградске патријаршије и Краљевине Грчке, којим је целокупна грчка дијаспора потчињена Синоду Атинске архиепископије. Цариградски патријарх Мелетије Четврти (1921–1923), без договора са поменутим Синодом, подредио је Цариграду грчку дијаспору у Америци и издао Томос о оснивању Архиепископије Северне и Јужне Америке, са седиштем у Њујорку (Тројицки 2008, 31). Године 1922. Синод Цариградске цркве донео је одлуку о потчињавању овој катедри целокупне православне дијаспоре. На Православном конгресу сазваном у Цариграду 1923. године патријарх Мелетије Четврти изјавио је жељу да свим аутокефалним црквама забрани постављање епископа ван граница матичне државе. Напомињемо да је цитирана ангажована теологија Цариградске цркве уобличена после завршетка Првог светског рата и грчког пораза у рату против Турске, када је грчко православно становништво протерано из Цариграда и Мале Азије.

Поменути патријарх Мелетије Четврти настојао је да забрану простирања епископске власти ван граница властите епархије (паренорије) поткрепи позивањем на 2. канон Другог васељенског сабора (Цариградског) 381. и 8. канон Трећег васељенског сабора (Ефеског) 431. године, изводећи закључак да помесним црквама не припада надлежност над националном дијаспором. Тако су 1923. године, без сагласности Руске цркве, биле примљене православне епархије у Пољској, Финској и Естонији. Мелетије Четврти је 1923. основао епархију у Чехословачкој Републици, иако је тамо већ деловао митрополит Горазд Павлик, под јурисдикцијом уједињене Српске православне цркве (православни на подручјима која су ушла у састав Чехословачке Републике били су у прошлости под јурисдикцијом Карловачке митрополије). Следеће године, цариградски патријарх Георгије Седми (1923–1924) канонски неутемељено дао је аутокефалију Православној цркви у Пољској, а 1935. године под цариградску јурисдикцију примљена је Црква у Летонији (Цыпин 2012, 382).

Већ раније, 1922. године, постављен је егзарх за западну и централну Европу – митрополит тиатирски, а затим још пет епископа за Европу, па је цела Европа била „варварска“, подељена између шест епископа Цариградске патријаршије (Тројицки 2008, 34). Ипак, подсећамо да је патријарх Мелетије касније, као александријски патријарх (1926–1935), поставио неколико епископа у дијаспори, за подручја Јужне Африке, Абисиније, Нубије и Мауританије, потпуно независне од Цариградске патријаршије. Тиме је доказао да није тачна теорија како право мисије припада само Цариграду (Тројицки 2008, 65).

Цариградски патријарх Георгије Седми желео је да својој јурисдикцији потчини и Руску цркву у Америци, а патријарх Фотије Други (1929–1935) потчинио је Руску цркву у Западној Европи. Поменути патријарх изјављује 1931. године да цариградски престо има канонско право суда над парохјама у дијаспори и да му је поверена општа брига о потребама православних цркава свуда у све-

ту (Тројицки 2008, 36), а српском патријарху Варнави пише да све православне црквене општине и колоније у дијаспори треба у потпуности да буду потчињене цариградском престолу, показујући тако аспирације према српској православној дијаспори. Са црквеноправног аспекта, то су пре свега епархије Српске православне цркве и њени епархијски архијереји у иностранству.

Тешко је објаснити какву везу православне општине у Западној Европи имају са иноплеменицима древних области, поменутих у 28. канону Четвртог васељенског сабора, јасно је да не постоји канонска и географска подударност (Џипин 2012, 383). У Западној Европи црквене општине биле су зависне само од својих матичних цркава, док су у Америци, где је Руска црква мисионарила, сви православни дуго били под њеном јурисдикцијом (Тројицки 2008, 207). Руска црква, која је била заштитница православних хришћана у Османском царству, проширила је православну веру у Кини, Јапану, тамо је постављала епископе и организовала црквени живот без мешања и противљења Цариградске цркве (Тројицки 2008, 65). Истакнути каноничар Сергије Тројицки је, као заступник националне еклисиолошке концепције, тврдио да територијални принцип у организовању Цркве, није једини важећи. Територијални принцип, према тврдњама многих, треба да буде „брана“ етнофилетизму, али постојеће државе створене су полазећи од националног принципа, а резултат јесте да је свака помесна Црква формирана у оквиру једне државе – народна Црква. Последње векове обележило је мешање територијалног и националног принципа црквеног организовања, што је нарочито видљиво у дијаспори, а територијални принцип често је замењен националним принципом.

Актуелни поступци Цариградске патријаршије могли би за последицу да имају укидање црквене мисије и непоштовање Христове заповести апостолима да иду и науче све народе крстећи их у име Оца, Сина и Светога Духа (Мт 28, 19). Све аутокефалне цркве имају право и обавезу да врше мисију ван својих граница и граница других аутокефалних цркава, такође и право да на мисионарским подручјима назначе своје епископе. То право им никада није одузето на црквеним саборима, а ако су понекад помесне цркве губиле то право на неким територијама, то се није десило на основу неких искључивих права Цариграда, него у име права на аутокефалију сваког народа на основу 34. апостолског правила, када су се код нових цркава јављали канонски услови потребни за њихову самоуправу (Тројицки 2008, 61–62).

Наметање нових тумачења црквених канона

Теолози Цариградске патријаршије нашег времена верују да Грци имају посебан положај и улогу унутар Саборно-католичанске цркве, као супериорна традиција и култура, а да Цариградској цркви, као „свештенијој“ од осталих, припада природан примат међу православнима, нарочито међу онима којима је Цариград „Мајка Црква“. Зато Александар Шмеман истиче да идеја „првенства васељенског патријарха добија значење инструмента за очување грцизма“ (Шмеман 1997, 131). Првенство цариградске катедре приписује се самој суштини Цркве, а васељенско првенство постаје првенство Грка (Шмеман 2012, 12).

Јурисдикција цариградског патријарха као „васељенског“ је царска јурисдикција, чији је контекст византијска теократска идеологија, а брзи успон цариградске катедре био је узрокован новим „империјалним“ положајем Цркве, Цариград је постао центар црквене јурисдикционе управе (Шмеман 1997, 114). Постоји жеља за претварање „империјалног“ слоја у суштински слој православног предања, претварање Византије у нормативну димензију самог православља, а јединствена и универзална вредност Византије пренета је само на грчку нацију. Грчки менталитет показује неспособност да прихвати чињеницу вековног пост-византијског развоја православног света, зато Цариградска црква аутокефалију не схвата као основно начело садашњег устројства Православне цркве (Шмеман 2012, 10–11). Корени грчког национализма не налазе се, као код осталих православних народа, у историјској стварности и искуству „црквене нације“ него у искуству византијске васељене, дакле у далекој империјалној прошлости. Тако за Атинску и Кипарску архиепископију, чак и за Јерусалимску и Александријску патријаршију аутокефалија има другачије значење од значења за Русе или за православне народе Балкана. Поменуте цркве грчког језика за себе ретко употребљавају израз „аутокефалне“, јер се у својој свести осећају органским деловима веће целине, а то није Васељенска црква него управо византијски свет прошлости, са Цариградом као светим средиштем (Шмеман 1997, 125). Познати каноничар Николај Афанасјев закључује да је пропаст Византије и јачање развоја аутокефалности у помесним црквама значајно умањило улогу Цариграда, да се „једнодушно мноштво“ Источне православне цркве распало на потпуно самосталне помесне цркве (Афанасјев 2003, 95).

Данашњи проблем, у вези са питањем првенства Цариграда у Цркви, односи се на питање да ли то првенство припада цариградском патријарху као првом међу једнаким православним епископима, кога по свом консензусу признају и поштују све православне цркве или му припада као духовном поглавару и носиоцу оног модерног „грцизма“ као национализма, при чему је поменути патријарх постао носилац и симбол грчког национализма (Шмеман 1997, 135).

Александар Шмеман писао је о нераскидивој повезаности православне вере и националне културе у матичним државама из којих људи долазе у дијаспору, где та веза опстаје, јер се црквени и национални идентитет међусобно не искључују. Православна нација је реалност, па чак у много чему и достигнуће у историји православног Истока, али није пожељно мешање таквог историјског развоја са изворном еклисиологијом (Шмеман 2012, 7). Шмеман оставља могућност да православна дијаспора буде под цариградском јурисдикцијом, како би биле отклоњене све поделе у дијаспори, пре свега националне и идеолошке, али ово право не изводи из 28. канона Халкидонског сабора, нити некадашње варварске крајеве доводи у везу са савременим православним расејањем (Пузовић 2011, 564). Према његовом мишљењу такво територијално решење било би привремено, на основу икономије, као одбрана помесног јединства Цркве у православној емиграцији, само до трајног успостављања помесних аутокефалних цркава у дијаспори, и поменуто решење не би била потврда „цариградског неопапизма (Пузовић 2011, 560).

Ипак, поступци актуелног цариградског патријарха Вартоломеја Првог у Украјини 2019. године – признавање две расколничке групације (чији предводници су раније рашчињени и анатемисани) као „аутокефалне цркве Украјине“ и „одузимање“ легитимитета канонском митрополиту Кијева и целе Украјине Онуфрију негација су канонског наслеђа. Подсећамо да 1. канон Десетог помесног сабора у Цариграду 880. године одређује да ако су неки клирици, лаици или епископи одлучени, свргнути или анатемисани одлуком надлежне црквене власти, све остале цркве су обавезне да признају такве одлуке, а по речима Теодора Валсамона, све цркве Божије сматрају се једним Телом Христовим (Свештени канони Цркве 2005, 417). Томос из 2019. није канонски, то је упад на канонско подручје Московске патријаршије и самоуправне Украјинске православне цркве, која ужива широку аутономију. Такође је неканонско поништавање одлуке Цариградске патријаршије из 1686. године о уступању Кијевске митрополије Московској патријаршији, што ствара бојазан да би Цариград као „Мајка Црква“ могао да повуче раније одлуке о другим помесним црквама, као да је цариградски престо изнад Саборно-католичанске Цркве, „први без једнаких“.

Сличан поступак видимо у примеру Цркве чешких земаља и Словачке, на подручјима некадашње Чехословачке Републике. Поменути Чехословачка помесна црква добила је од Московске патријаршије аутокефалност 1951. године, што је Цариградска патријаршија одбила да прихвати. Тек 1998. године објављен је Томос, којим је Цариград признао Цркву чешких земаља и Словачке, под битно новим условима, тврдећи да раније није било никакве аутокефалије (него само неканонски поступци) и да поменути Црква нема право да регулише рад сопствених органа управе (Даровски 2021, 40–41). Посебно је важно да је 1998. године први пут у томосима наведено да Цариград има монопол на бригу о свим варварским земљама, односно о целокупној православној дијаспори „ван граница светих патријаршких и аутокефалних цркава“. Дакле, Цариградска црква чак има право да се меша у управу Цркве чешких земаља и Словачке и да преузме управу у поменутој Цркви, што сведочи да је додељена „номинална аутокефалија“ (Даровски 2021, 48–49).

Нова заједница у Украјини у Томосу из 2019. године означена је као кћи, не као сестринска Црква, а све остале цркве означене су као сестринске цркве неканонској заједници, што имплицира да Цариградска црква није сестринска Црква нити једној помесној Цркви (Даровски 2021, 55). Неканонска Црква Украјине зависна је од цариградског трона, сваки њен нови предстојатељ обавезан је да своја путовања почне одласком у Фанар, да спољне црквене односе тзв. „Православне цркве Украјине“ решава Цариград, а да свето миро добија из Цариграда. За сва важнија црквена, догматска и канонска питања поглавар неканонске заједнице обратиће се цариградском трону, тражећи званично мишљење и сигурну подршку (Даровски 2021, 52–53).

У Томосу из 2019. наведена је забрана постављања заграничних епископа или подизања заграничних жртвеника ван граница Украјине, уз одредбу да ће постојећи бити потчињени Цариграду, јер та катедра, наводно, има канонску

надлежност над целокупном православном дијаспором (Даровски 2021, 52). На територији тзв. „Православне цркве Украјине“ могу да буду оснивани егзархат и ставропигија Цариградске цркве, при чему су права ове катедре неповредива, дакле канонске границе нове црквене структуре су функционалне само једно-смерно, јер тзв. „Православној цркви Украјине“ није дозвољено да има парохије у иностранству (Даровски 2021, 57). У поменутом Томосу такође је наведено да сваки епископ или свештеник нове заједнице у Украјини има право да се обрати цариградском патријарху, како би он неопозиво донео коначну „безапелациону“ судску одлуку о поступцима против епископа и клирика, сагласно 9. и 17. канону Четвртог васељенског сабора из 451. године (Даровски 2021, 52).

Ако неки од услова наведених у Томосу из 2019. године није поштован, Цариград може да укине самосталност тзв. „Православне цркве Украјине“, која има редукована црквена права (Даровски 2021, 58). Павле Даровски закључује да је у наше време очигледан преображај цариградског патријарха од „првог међу једнакима“ у „првог без једнаких“, па у Томосу из 2019. године на месту Главе Цркве више није Христос него цариградски трон, што је еклисиолошко и црквено-правно одступање и аномалија. Тако би Цариградска црква требало да буде „Мајка Црква“ свим црквама, чак и онима старијим од ње (Даровски 2021, 62–63). Примећујемо да актуелне поступке Цариградске цркве није могуће оцењивати одвојено од бурних геополитичких кретања у свету. После 2019. године у Украјини је појачан терор над канонском Црквом, уследило је отимање храмова, али је аутономна Украјинска православна црква сачувала свој канонски положај, све до 2022. године, када се због ескалације ратних сукоба, започетих 2014. године, нашла под неограниченим ударима прозападног режима, охрабраних расколника и унијата.

Закључак

Актуелна ангажована теологија Цариградске цркве је покушај да православљу буду наметнута нова тумачења црквених канона, да црквено право буде засновано на власти, а не на првенству части цариградске катедре, иако цариградски патријарх нема надлежности у другим самосталним помесним православним црквама нити има право да потчини православну дијаспору или да прима апелације из других помесних цркви, јер у Православној цркви не постоји служба „универзалног“ епископа, као „заменика“ Христовог. Наравно, није примерено негирати првенство Цариградске патријаршије, чињеницу да поменутој Цркви припада прво место у диптиху православних помесних цркава, али ни максималистичко тумачење улоге и части Цариграда у православном свету није прихватљиво. Наметање учења да мисија припада само цариградској катедри, није оправдано јер је мисија право сваке помесне цркве, а у мисионарењу је у последњим вековима највише успеха имала Руска црква. За православну дијаспору још увек је најбезболнији начин да остане везана за своје матичне цркве и земље, мада попуњени одговори нису коначни (Поповић 2002, 196).

Иако је потребно да проблем православне дијаспоре буде решен у складу са аспектом јединства Цркве, и даље остаје пракса да помесне цркве управљају својим епархијама у дијаспори. Постојање црквених јурисдикција у дијаспори према националном принципу није искључиви израз етнофилетизма, него потреба и реалност у датим историјским условима. Давно је оцењено да би наметање права цариградског патријарха да самовољно доноси одлуке о православној дијаспори учинила надлежност тамошњег патријарха сличном јурисдикцији римског првојерарха у римокатолицизму („цариградски неопапизам“). Јасно је да описани поступци Цариградске цркве у наше време не доприносе црквеној саборности нити сарадњи православних у дијаспори.

Библиографија

Извори

Милаш, Н. (2004). *Правила Православне цркве с тумачењима* 1. Београд – Шибеник: Истина.

Правила святихъ апостољъ съ толкованіями (1901). Москва: Изданіе 3-е Московскаго Общества любителей духовнаго просвѣщенія.

Свешћени канони Цркве (2005). Београд: Православни богословски факултет.

Литература

Афанасјев, Н. (2003). „Две идеје Васељенске цркве“ у: *Сѣудије и чланци*. Вршац: Банатска епархија, стр. 84–103.

Даровски, П. (2021). „Томосологија Константинопољске патријаршије“, преузето: 4. априла 2024. са: <https://eparhijabacka.info/wp-content/uploads/2021/06/PAVLE-DAROVSKI-TOMOSOLOGIJA-predvod-ep-irinej.pdf>

Јевтић, А. (1996). „Еклисиолошки подсетник о америчком расколу“ у: *Зајрљај свейова*. Србиње: Православна духовна академија Светог Василија Острошког, стр. 153–168.

Мајендорф, Ј. (1998). *Православна црква јуче и данас*. Београд: Богословски факултет СПЦ.

Пацавос, И. (2003). „Јединство и аутокефалија – реалност или илузија“, у: *Из ризнице бојословља – Видослов*, година X, бр. 29. Требиње – Никшић: Бијели Павле, стр. 343–353.

Перић, Д. (1997). *Црквено право*. Београд: Правни факултет, Досије.

Поповић, Р. (2002). „Ангажована теологија Цариградске патријаршије“ у: *Годишњак, часопис Православної богословскої факултетуна Универзитетуна у Истичном Сарајеву* година I, бр. 1. Фоча: Православни богословски факултет Светог Василија Острошког, стр. 196–201.

Пузовић, В. (2011). „Устројство Цркве у православном расејању у светлости полемике између Александра Шмемана и представника Руске заграничне цркве“, у: Шијаковић Б. (уредник) *Српска теологија данас*. Београд: Православни богословски факултет УБ, стр. 549–566.

Светији и Велики Сабор Православне Цркве, Криви (2016). Цетиње: Митрополија црногорско-приморска, Светигора.

Тројицки, С. (2008). „Црквена јурисдикција над православном дијаспором“ у: *Изабране студије из црквеног права*. Смедерево: Гимназија, стр. 29–124.

Тројицки, С. (2011). *Црквено право*. Београд: Правни факултет.

Фидас, В. (2001). *Канонско право – богословска перспектива*. Београд: Православни богословски факултет УБ.

Фидас, В. (2018). *Канони и дијалог: Теолошка размишљања савремених тема*. Београд: Отачник – Бернар.

Цыпин, В. (2012). *Каноническое право*. Москва: Сретенский монастырь.

Шмеман, А. (1997). *Православље на Зайдагу*. Цетиње: Светигора.

Шмеман, А. (2012). „У трагању за коријењем америчке буре“, преузето 7. маја 2024. са: <https://svetosavlje.org/tag/protojerej-aleksandar-smeman/u-traganju-za-korijenjem-americke-bure/prevod-er-amfilohije.pdf>

The Orthodox Diaspora Issue

Summary: The issue of the Orthodox diaspora is more current than before. The Patriarchate of Constantinople wants to subjugate the entire diaspora. Imposing the teaching that the church mission belongs only to the Church of Constantinople is not justified, because the mission is the right of every local Church. The existence of jurisdictions in the diaspora related to their home churches is a reality, although the answers offered are not final. It would be desirable for local autocephalous churches with a single jurisdiction to be created in the diaspora in the future, based on the territorial principle of organization. Also, the claims of the Patriarchate of Constantinople that it has the right to establish an exarchate or a Stauropegion on other people's canonical territories are not acceptable. Attempts to transform the Patriarch of Constantinople from “primus inter pares” to “primus sine paribus” are evident. The current theology of the Church of Constantinople is an attempt to impose new interpretations of church canons on Orthodoxy, for church law to be based on authority, and not on the primacy of the honor of the Constantinople Cathedral, even though the Patriarch of Constantinople has no jurisdiction in other independent local Orthodox churches nor does he have the right to subjugate the Orthodox diaspora or to receive appeals from other local churches, because in the Orthodox Church there is no service of a “universal” bishop, as a “vicar” of Christ. Of course, it is not appropriate to deny the primacy of the Patriarchate of Constantinople, the fact that the mentioned Church belongs to the first place in the diptych of Orthodox churches, but neither is a maximalist interpretation of the role and honor of Constantinople in the Orthodox world. Imposing the teaching that the mission belongs only to the Constantinople Cathedral is not justified, because the mission is the right of every local church, and the Russian Church has had the most success in missionary work in recent centuries. For the Orthodox diaspora, it is still the best way to stay connected to their mother Church and country.

Key words: Orthodox diaspora, Stauropegion, Exarchates, Patriarchate of Constantinople, American Metropolis, territorial principle of organization, national principle of organization.